

**BEVEZETŐ
TANULMÁNY
INTRODUCTION**

JANKOVICS Norbert

Veszprém templomai időben és térben, a város szakrális épületeinek változásai

The churches of Veszprém in time and space – changes in the city's sacral buildings

BEVEZETÉS

Veszprém városának építészeti képe jól illusztrálja a magyar történelem korszakait. Műemlékei, és különösen szakrális rendeltetésű épületei a szerencsés és gyarapodó időszakoknak ugyanúgy emléket állítanak, mint ahogyan a romok és épülethiányok a hanyatló és pusztuló periódusok lenyomatai. E rövid tanulmányban és a kötet többi fejezetében a ma is álló templomok mellett a már nem létező, de egykor működő Istenházak is helyet kapnak, azzal a céllal, hogy történetükön keresztül a magyarországi építészet nagyszerűségét is be tudjuk mutatni. Fontos célunk volt, hogy az egyes veszprémi emlékek és a jelentős építészeti korszakok európai és hazai fejleményekhez fűződő viszonyát is érzékeltesük, ezzel a városi művészet helyét is szeretnénk kijelölni a kontinens és Magyarország építészeti kultúrájában. A kötet írása egy időben folyt több tárgyalt épület tudományos kutatásával és felújításának előkészítésével. E folyó munkák eredményei a szerkesztői döntés értelmében csak akkor kerültek a szövegekbe, ha a kutatást és az épületrekonstrukciót lezárták a kéziratok befejezéséig. Több kulcsfontosságú épület esetében (Székesegyház, Szent György-kápolna) az új eredmények publikálására még várni kell, így ezeknél a meglévő szakirodalom összefoglalására vállalkoztunk.

INTRODUCTION

The architecture of the town of Veszprém is a true illustration of the periods in Hungarian history. Its historic monuments, in particular its sacral buildings, are a reminder of fortunate and prosperous eras, just as the ruins and missing buildings are a reminder of periods of decline and decay. In addition to the churches still standing today, this short study, as well as other chapters of the volume will also feature Houses of God that no longer exist, in order to present the greatness of Hungarian architecture through their history. An important aim of the authors was to connect the individual monuments and important architectural periods of Veszprém to European and Hungarian developments, and to define the role of local art in the architectural culture of the continent and Hungary. This book was written simultaneously with the scientific research and renovation preparations of several buildings described here. According to the editors' decision, the results of such ongoing projects were included in the texts only if the research and reconstruction of the building had been completed before the manuscripts were ready. For several key buildings (Cathedral, Saint George's Chapel), new results have yet to be published, so for these we decided to just give a summary of the existing literature.

A SZAKRÁLIS ÉPÍTÉSZET ÉS MŰVÉSZETTÖRTÉNETI KORSZAKAI EURÓPÁBAN ÉS MAGYARORSZÁGON

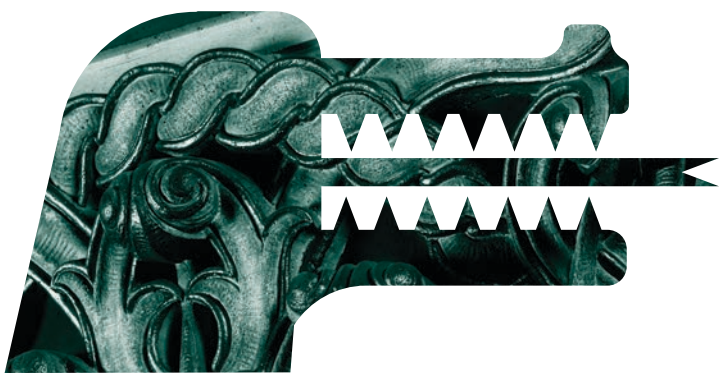
Az antik templom formája, azon túl, hogy a pogány istenek kultuszához kötődött, leginkább azért volt alkalmatlan a keresztény vallásgyakorlás számára, mert nem biztosította a közös teret a hívek számára. A korai keresztény gyülekezetek építészetének kiindulását a zsidó imaház hagyománya jelentette, de a hívek számának növekedése miatt szükség volt egy nagyobb befogadóképességű épületfajtára. A megoldást egy már létező római típus újraértelmezése jelentette. A bazilikák olyan többhajós, támaszokkal felosztott terek voltak, amiket a római császári palotákban vagy törvénykezési helyszíneken is alkalmaztak (baszileosz=császár), a tértípus tehát eredetileg sem nélkülözte teljesen a formális, ünnepélyes jelleget. Az első monumentális keresztény bazilikák – így különösen a római Szent Péter-templom a 4. század közepére elkészült első formájában – több, a keresztény építészetben később jellegzetessé váló újítást is tartalmaztak. Ilyen volt a hosszaház-keresztahajós felépítés, a félköríves szentélyapszis, illetve az ereklyetisztelet kiemelt szerepének következtében Szent Péter sírjának körülkerítése. A Nyugatrómai Birodalom feltartóztathatatlan összeomlása után az európai kereszténység virágzása a keletrómai területeken bontakozott ki. A birodalom keleti fele nem csak gazdagabb volt, de az anarchiába süllyedő nyugati részekkel szemben is sikeresen fenntartotta a római berendezkedés legtöbb vívmányát. Konstantinápoly lett az új Róma, melynek fénye gyorsan elhalványította a régi fővárosét. Templomai és kolostorai nem csak a későbbi bizánci építészetet, de a középkori Nyugat művészetét is nagyban befolyásolták, ahogyan jóval később még a várost leigázó szeldzsuk törökök építészetét is meghatározta a keletrómai örökség. A szíriai, örmény, kopt, etióp szakrális építészet római és konstantinápolyi előzményekből táplálkozott, de miután kialakította sajátos arculatát vissza is tudott hatni Európa építészetére.

A nyugati kereszténység újabb virágzása Nagy Károly uralkodásának idejére esett. A 9. század elejére kibontakozó művészet a Nyugatrómai Birodalom visszaállításának gondolatát tükrözte, tudatosan a késő antik építészet formáit, a korai keresztény római építészet emlékeit másolta, de azokat új tartalommal töltötte meg. A Karoling-korszak szerves megújítására tettek kísérletet a Szász-dinasztia uralkodói

SACRAL ARCHITECTURE AND ITS PERIODS IN THE ART HISTORY OF EUROPE AND HUNGARY

The layout of ancient churches, apart from being associated with the worship of pagan gods, was unsuitable for Christian worship because it did not provide a common space for the congregation. The architecture of the early Christian churches was based on the Jewish tradition of the house of prayer. As the number of believers increased, larger congregations were accommodated in a reinterpreted version of an existing Roman-type building. The basilicas had several naves divided by buttresses, similarly to the Roman imperial palaces or places of jurisdiction (Basileus = emperor), so the type of layout was not entirely devoid of liturgical character. The first example of a monumental Christian basilica was the Old St Peter's Basilica in Rome. Built in the mid-4th century, the church incorporated several innovations that would later become characteristic of Christian architecture, such as the layout with a long central nave and transepts, the semicircular apse with the chancel, and the prominent role of the veneration of relics with the tomb of St Peter. After the inexorable collapse of the Western Roman Empire, European Christianity flourished in the Eastern Roman territories. Not only was the eastern half of the empire richer, but it successfully maintained all the achievements of the Roman system in the face of the west's decline. Constantinople became the new Rome, quickly outshining the old capital, which was collapsing into anarchy. Its churches and monasteries were a major influence not only on subsequent Byzantine architecture, but also on the art of the medieval West, just as the architecture of the Seljuk Turks who conquered the city was influenced by the Eastern Roman legacy. The Syrian, Armenian, Coptic, Ethiopian sacral architecture drew on the Roman and Constantinopolitan heritage, but once it had developed its own distinctive identity, it was able to exert its influence back onto European architecture.

The next golden age of Western Christianity arrived with the reign of Charlemagne, king of the Franks. The art that had emerged by the early 9th century reflected the idea of restoring the Western Roman Empire, consciously copying the forms of late ancient architecture and the relics of early Christian Roman architecture, while infusing them with new content. The rulers of the Saxon dynasty attempted an organic renewal of the Carolingian era in the 10th and 11th centuries. The artistic influence of this period – also known as the Ottonian Renaissance, due to the name Otto commonly used in the imperial family – was also very strong in the newly established Kingdom of Hungary. The rare examples of 11th-century Hungarian architecture show the direct influence of these areas, thanks to the cultural and politi-

a 10–11. században. Az uralkodóházban gyakori név nyomán Ottó-kornak is nevezett időszak művészeti befolyása a közben létrejött Magyar Királyságban is igen erős volt. A 11. századi magyar építészet ritka emlékei az itáliai, bizánci és német kulturális és politikai kapcsolatnak köszönhetően e területek közvetlen hatásáról árulkodnak. A 11. század végén Európa-szerte kibontakozó, új építészeti formanyelv a romanika, illetve a 12. század végétől francia forrásból elterjedő, összefoglalóan gótikának nevezett stílusfolyam hatása és irányzatai Magyarországon is kimutathatók. A középkor kései évszázadaiban, a 12. és a 15. század között, a hazai építészetet az egyéni, regionális vonások mellett is az európai fősodorba illeszkedő kulturális azonosulás jellemezte. A hosszú évszázadokig szinkronban lévő folyamatokban 1541 után a török megszállás és az ország három részre szakadása (Habsburg Birodalom nyugaton, hódoltsági területek középen, Erdélyi Fejedelemség keleten) jelentett törést. A témánkat érintő kultúrtörténeti változások közül hazánkban az egyik legfontosabb a reformáció rendkívül gyors és széles körű elterjedése, a szakrális művészetek visszaszorulása, az új felekezetek, vallások, valamint azok építészetének megjelenése (szerb ortodox, iszlám) volt. Az ellenreformáció, illetve a katolikus megújulás és a barokk művészet kibontakozására a török kiűzéseig csak a nyugati, Habsburg fennhatóság alatt álló területeken volt mód, ezért a hazai épületállományból szinte teljesen hiányoznak a korai barokk templomok, ahogyan az igazán monumentális barokk épületek is. A török utáni újjáépítés szükségessége csak a 18. század közepső harmadától teremtette meg a hazai szakrális építészet utolsó felvirágzásának lehetőségét, de általában lényegesen szerényebb keretek között, mint a szomszédos országokban.

A 19. század elejétől a magyarországi templomok művészete is háttérbe szorult a világi feladatok mögött azzal együtt, hogy sok, a török korból romosan maradt székesegyház újjáépítése a klasszicizmus virágzásának idejére esett. A 19. század második fele, a 20. század eleje szintén nagy számú és kiemelkedő minőségű templom építését eredményezte országszerte, melyek a historizmus különféle stílusváltozatait illusztrálják, hol a középkor különféle korszakaiból, hol a barokk építészetből kölcsönözve az építészeti formanyelvet. A 16–17. században bekövetkezett törés után az európai fősodrhoz való újbóli felzárkózást a hosszú 19. század hozta el. A 20. század közepe után, különösen a kibontakozó építészeti konjunktúra hatalmas teljesítményéhez viszonyítva, már csak nagyon kevés templom épült Magyarországon, de ezek között akadnak igen jelentős művészi teljesítmények nevezhető modern épületek. A szakrális építészet jelentőségének visszaszorulása szerencsére nem jelenti azt, hogy a műfajnak ne volna továbbra is nagy presztízse az építészek körében, és

cal links with Italy, Byzantium and Germany. The influence and trends of new architectural styles, such as the Romanesque, emerging throughout Europe at the end of the 11th century, and the one originating from France at the end of the 12th century and collectively known as the Gothic style, can also be detected in Hungary. In the late Middle Ages, between the 12th and 15th centuries, Hungarian architecture was characterised by a cultural identification with the European mainstream, in addition to individual, regional features. After 1541, the Ottoman invasion and the period of trisection (the Habsburg Empire in the west, the occupied territories in the centre, the Principality of Transylvania in the east) marked a break in the processes that had been synchronous for centuries. One of the most important cultural and historical changes in our country was the extremely rapid and widespread proliferation of the Reformation, the decline of sacral arts, the emergence of new denominations, religions and their architecture (Serbian Orthodox, Islamic). Until the expulsion of the Turks, the Counter-Reformation and the development of Baroque art was only possible in the western territories under Habsburg rule, and therefore early Baroque churches are almost completely absent in Hungary, as are truly monumental Baroque buildings. The need for post-Turkish reconstruction only gave way to the last revival of domestic sacral architecture from the mid-1760s, but generally within a much more modest framework than in the neighbouring countries.

From the beginning of the 19th century, the art of Hungarian churches was secondary in comparison to secular tasks, although many cathedrals left in ruins from the Turkish period were rebuilt during the heyday of classicism. The second half of the 19th century and the beginning of the 20th century also saw the construction of many churches of outstanding quality throughout the country, illustrating the different stylistic variations of historicism, sometimes borrowing architectural elements from different periods of the Middle Ages, as well as from the Baroque era. It was during the long 19th century that the break caused by the Ottoman occupation was eventually mended and leveling up with the European mainstream was achieved. After the middle of the 20th century, especially compared to the volume of the unfolding architectural boom, very few churches were built in Hungary, but among these there are some modern buildings that can be considered significant artistic achievements. Fortunately, the decline in the importance of sacral architecture does not mean that the genre does not continue to enjoy a high prestige among architects and pique the interest of the critical, educated public.

ne érdekelné a kritikus, művelt közvéleményt.

A KÖZÉPKORI ÉPÍTÉSZET

KIEMELKEDŐ IDŐSZAKAI VESZPRÉMBEN

A fent vázolt európai és hazai összkép veszprémi jellegzetességeit vizsgálva feltűnő néhány fontos eltérés. A város királyi és egyházi székhelyként kiemelt szerepet játszott a 11. század elején, jelentőségéhez csak Székesfehérvár és Esztergom fogható. Az államalapítás időszakának e három hatalmi központja közül Veszprémben maradt fenn a legtöbb építészeti maradvány, ezek a Székesegyház épületében találhatók. A 12. századtól országosan kibontakozó építészeti fellendülésnek ugyanakkor alig találjuk nyomát a városban, szemben a késő Árpád-korral, ami a korai időszakhoz hasonlóan kiemelkedő művészi színvonalú emlékek sorát eredményezte. A 13. század középső évtizedeiben a városban párhuzamosan több nagy építkezés is zajlott. A gótikus építészet 14. századtól kibontakozó korszakaiból származó töredékek szerényebb művészi jelentőségű központnak mutatják Veszprémet a középkor végén.

1. kép

Veszprém, Szent Mihály-székesegyház, megcsonkított 11. század közepi pillér a déli előtér falában bemutatva

OUTSTANDING PERIODS

OF MEDIEVAL ARCHITECTURE IN VESZPRÉM

In comparison with the overall picture in Europe and in Hungary, some important differences stand out in Veszprém's architecture. The city played a prominent role as a royal and ecclesiastical seat in the early 11th century, its importance is matched only by Székesfehérvár and Esztergom. Of these three key cities, where power was centred during the foundation of the Hungarian state, Veszprém has the largest number of architectural remains, preserved in the Cathedral building. However, there are hardly any traces of the architectural boom that spread throughout the country from the 12th century onwards, in contrast to the late Árpád period, which, like the early period, produced a series of monuments of outstanding artistic quality. In the middle decades of the 13th century, several major building projects took place in the city simultaneously. Fragments from the Gothic architectural periods from the 14th century onwards show Veszprém as a centre of modest artistic importance at the end of the Middle Ages.

The earliest sacral remains of a building that can be associated with the King Stephen era date back to the first period of St George's Chapel, once standing to the north of the Cathedral, which was considered a "very ancient and old" building even in the 12th century. The adjacent cathedral was built somewhat later, but despite its historicist-style reconstruction and drastic demolitions in the 18th and early 20th centuries, it is still the only building in Hungary whose ascending walls preserve details from the King Stephen period. The physical dimensions of the building have not changed much since the Middle Ages. The cathedral is very small compared to Hungary's episcopal churches. The exact history of its construction, as well as its original layout cannot be reconstructed, only sketched. Its size was probably determined by the small plot on the Castle Hill and the resources available at the beginning of the 11th century. The early church was a building with a complex mass on the outside and a divided interior. The layout is three-aisled with galleried naves, complemented to the east, in front of the hall-crypt, raised chancel, by storeyed pseudotransepts. The pseudotransepts end in semicircular apses. The towered layout of the west end of the nave is also of early origin. A significant number of stone carvings have survived from the Veszprém cathedral and we know of several structures that can be considered ancient from photographs documenting the demolition at the beginning of the 20th century. A comparison of similarities between the Hungarian and international findings suggests that the construction of the church began in the life of King Stephen in the 1030s and it was completed around the

A legkorábbi szakrális épülettöredék, ami István-korához köthető a Székesegyháztól egykor északra álló és a 12. században is „igen ősi és ódon” épületnek tekintett Szent György-kápolna első periódusa volt. A mellette álló székesegyház ugyan valamivel későbbi, de a 18., majd a 20. század eleji historizáló átépítése, drasztikus bontásai ellenére a mai napig az egyetlen olyan hazai épület, amelynek felmenő falai István-kori részleteket is őriznek. Az épület fizikai kiterjedése a középkor óta nem sokat változott. A hazai főpásztori templomokhoz képest kifejezetten kisméretű székesegyház pontos építéstörténete, és a korai templom alaprajza nem rekonstruálható, csak felvázolható. A kiterjedését valószínűleg a várhegyen rendelkezésre álló terület korlátozott mérete és a 11. század eleji erőforrások is meghatározták. A korai templom kívülről összetett tömegű és belül is tagolt térszervezésű épület volt. Háromhajós, karzatos elrendezését keleten, a csarnokkriptás, emelt szentély előtt átkereszthajó-szerű, szintén emeletes épületrészek egészítették ki. A déli átkereszthajó félköríves apszissal zárult. A nyugati hajóvég tornyos elrendezése szintén korai eredetű. A veszprémi székesegyházból jelentős számú kőfaragvány maradt fenn, és a 20. század elején végzett bontást dokumentáló fényképeknek köszönhetően is számos korainak tartható szerkezetről van tudásunk. A hazai és nemzetközi párhuzamok összevetésével kijelenthető, hogy a templom építése István életében, az 1030-as években megkezdődött, és befejezésére a század közepe táján kerülhetett sor. A templom leginkább az Ottó-kori, vagy másként preromán építészet köré tartozik, a tagolt, kriptás keleti templomvégződés és az emeletes helyiségekkel rendelkező, átkereszthajós elrendezés rokonait a 10. század végének, a 11. század első felének építészetében Európa-szerte meglegyünk. Különösen a német hatást mutató cseh és lengyel szakrális építészet 1000 utáni épületei lehetnek hasonlóak a veszprémi templomhoz.

A város nyugati határában, a sűrűbben lakott területtől távol fekvő völgyben még István alapított apácakolostort. Az épületegyüttes feltárt maradványai ennél későbbiek és zavarba ejtően egyszerűek, templomának mérete nem haladta meg az átlagos plébániatemplomét. A kis léptékű, egyhajós, keleten egyenes záródású szentéllyel végződő egyházat a nyugati oldalán egy szabadon álló, négyszögű torony kísérte.

Veszprémben a 12. századi emlékanyag ma szinte teljesen hiányzik. A várbeli Mindenszentek-prépostság középkori épületeiből vagy az időközben betelepült veszprémi városnegyedek plébániatemplomaiból remélhetünk e korszakra vonatkozó információkat a jövőben.

Az írott források több városi szakrális épület emlékét is megőrizték. A korai városközpont Veszprémben kétpólusú volt. Az egyik központot a várhegytől északnyugatra elterülő Szentmargitszeg jelentette, a mai Patak tér környékén

middle of the century. The church predominantly belongs to the Ottonian Renaissance or Pre-Romanesque architectural period, with its broken up, crypted eastern end and its storeyed pseudotransepts, which are “related” to the architecture of the late 10th and first half of the 11th century, found all over Europe. In particular, the buildings of the Bohemian and Polish sacral architecture after 1000, with their German influence, may have been similar to the church in Veszprém. The convent, located in the valley on the western border of Veszprém, far from the more densely populated area, was founded by King Stephen. The excavated remains of the building complex are of later origin and strikingly simple, with the church no larger than an average parish church. Its small-scale, single-nave church, with a flat-ended chancel in the east, was flanked on the west side by a free-standing rectangular tower.

In Veszprém, the 12th century monuments are almost completely missing. In the future, we can hope to find information about this period in the medieval buildings of the castle's All Saints' Provostry or in the parish churches of the city's subsequently built neighbourhoods.

However, written sources have preserved the legacy of several sacral buildings in the city. The early town centre of Veszprém was bipolar. One of the centres was Szentmargitszeg, northwest of the Castle Hill, with a marketplace in the area of the present-day Patak Square, and the other was Szenttamásfalva, south of the Castle Hill, with a supposedly larger marketplace in the present-day Old Town Square. In mediaeval times, the two areas were connected by a main road running under the castle, partly along the present-day Jókai Street in the west. The church of Szentmiklósszeg, south of Szenttamásfalva, is one of the parish churches whose remains have been unearthed by archaeologists. In the park between the County Hall and the Hospital of Veszprém, on the Kálváriadomb (Calvary), a small ruin garden commemorates the church of Saint Nicholas that once stood here. The first church was modest in size, small, single-naved, built on a plot previously used as a cemetery in the early 12th century. It may have been extended with a vestibule as early as the 13th century, while in the later Middle Ages, in the 14th or 15th century, a more substantial extension followed.

The chronology of the aforementioned construction works from the middle third of the 13th century can only be guessed, but we are certain that they were not linked to the activities of just one bishop. The demolition and rebuilding of the early Saint George's Chapel, the construction of the two-storey, so-called Gizella Chapel of unknown purpose and the partial modernisation of the cathedral took place almost simultaneously. Saint George's Chapel was restored

létező piactérrel, a másikat a várhegytől délre fekvő Szent-tamásfalva, a mai Óváros téren feltételezett nagyobb piaccal. A két területet a vár alatt, nyugaton, részben a mai Jókai utca vonalán haladó középkori főút kötötte össze. A Szent-tamásfalvától délre eső Szentmiklósszeg temploma az egyik plébánia, amelynek maradványait legalább régészeti kutatás a felszínre hozta. A veszprémi Megyeháza és az Egyetem közötti parkos területen, a Kálváriadombon, kis romkert állít emléket az egykor itt állt Szent Miklós-egyháznak. Az első templom szerény méretű, kis kiterjedésű, egyterű volt, és egy korábban már használt temetőre épült a 12. század elején. Talán már a 13. században egy előcsarnokkal bővítették, a középkor későbbi időszakában, a 14. vagy 15. században pedig jelentősen megnagyobbították.

as a small, octagonal, vaulted central building with a refined ashlar masonry technique. The construction of the chapel dates back to the 20s and 30s of the 13th century, and the introduction of the elegant Northern French Gothic style in Veszprém can be directly explained by the connections of the royal court of Hungary.

2. kép
Az ún. Gizella-kápolna földszinti szentélyének egyik konzolja,
az eredeti kifestés maradványaival, 13. század közepe

A 13. század középső harmadától kibontakozó, már többször említett építkezések időrendje csak hozzávetőlegesen megállapítható, de bizonyosan nem egy püspök kizárólagos tevékenységéhez köthető. A korai Szent György-kápolna lebontása és újjáépítése, az ismeretlen rendeltetésű, kétszintes ún. Gizella-kápolna létesítése és a székesegyház részleges modernizálása közel azonos időben zajlott. A Szent György-kápolna kisméretű, nyolcszögű, boltozott centrális épületként finom kváder építéstechnikával született újjá. A kápolna építése a 13. század 20-as, 30-as éveire tehető, az elegáns északfrancia eredetű gótikus stílus veszprémi feltűnése közvetlenül a hazai királyi udvar kapcsolataival magyarázható. A 18. századi Nagypréposti ház és a Püspöki palota közé ékelődő, ma Gizella-kápolnaként számontartott egyházi épület azonosítása nem megoldott. Bizonyosan a hozzá észak felől csatlakozó korábbi épülethez tartozott, de sem funkciója, sem pedig eredeti titulusa nem ismert, formája alapján palotakápolnának tűnik. Az eredetileg kétszintes, kétszaka-szos boltozott hajóból, a szentélyből és egy-egy sekrestyéből ma az alsó szint van meg szinte teljes épségben, ezt a 18. században a közfelháborodás mentette meg a teljes bontástól. A kőfaragványok a Szent György-kápolna színvonalához mérhetőek, a stílus is hasonló, a kiépítése a kápolnánál néhány évtizeddel későbbi lehet.

A 13. századi építészeti virágkorra Veszprém szomszédságában is találunk példát. Napjainkban már a városhoz tartozó, egykor önálló Gyulafirátót premontrei kolostorát 1240 táján

alapította a birtokos nemesi család. Az épület jelenleg is álló romjai a közép-európai korai gótikus stílus jegyeit mutatják. A Szentmargitszeg városrészéből a 13. században létrejövő Szentkatalinszeg legjelentősebb egyházi épületének romjai a Benedek-hegytől északra ma is állnak. A domonkos rend első hazai női zárdáját, a Szent Katalin-kolostort Bertalan veszprémi püspök alapította 1240-ben. 1246 és 1252 között itt élt IV. Béla király apácának nevelt lánya, (Szent) Margit, mielőtt későbbi otthona, a budai Nyulak-szigeti kolostor elkészült. A 13. század közepe előtt épült temploma hosszára nyújtott hajóval és egyenes záródású szentéllyel rendelkezett, és a jelek szerint nagy fokú építészeti puritánság jellemezte. A 15. században a korai templom szentélyét először lebontották, és helyére egy, a hajóval csaknem azonos méretű, a nyolcszög öt oldalával záródó, támpilléres, kétszakaszos szentélyt és ahhoz északról csatlakozó sekrestyekápolnát építettek. A szentély és a kápolna hálóboltozatának bordái tagozott gyámkövekről induló idomtéglaívból készültek. A középkor későbbi szakaszaiban az eddig megismert egyházi épületek átépítése, részleges vagy teljes átformálása zajlott. A mai is tanulmányozható épületrészek és számos kőfaragvány a székesegyház 1400 tájára eső nagyobb szabású átépítését tanúsítja. A legerőteljesebben a keleti rész változott meg. Lebontották a teljes korai szentélyrészt a kriptával és valószínűleg az álkereszthajókkal együtt. Az altemplom újjáépítésére hagyománytiszteltből kerülhetett sor, mert a liturgiai változások miatt a késő középkorban már nem létesítettek hasonló kriptákat. Egy csillagboltozat csomóponti töredéke arról tanúskodik, hogy ekkor a hajók (legalább részleges) boltozására is sor kerülhetett. Az 1400 táján történt modernizáció során használt formanyelv és stílus jól illeszkedik az internacionális gótika országszerte elterjedt építészeti stílusába, a végeredmény minőségben inkább átlagosan korszerű, de nem feltűnően újszerű. A püspöki templom későgótikus, sőt reneszánsz átalakításaira kőfaragvány töredékek utalnak. Ezek valószínűleg kisebb léptékű, tulajdonképpen belsőépítészeti átformálással jártak, de az épület összképét jelentősen már nem módosították. Több szakaszban került sor a veszprémvölgyi apácakolostor átépítésére, bővítésére. 1300 táján, legvalószínűbben a 14. század első felében a korai templomhoz, annak északi falát áttörve, egy apró altemplommal ellátott kápolnát kapcsoltak. Az építményt nem sokkal később, már a 14. század utolsó harmadában lebontották, és a korai templom helyére egy nagyméretű, gótikus épületet emeltek. Az alapfalmaradványok tanúsága szerint az egyhajós, nyugati karzatos, keleten a tizszög öt oldalával záródó, támpilléres szentélyű egyházat legalább részben körtetagos bordás boltozat fedte. A templom felépítését a korai kolostorépületek hasonló léptékváltása követte a 15. század folyamán.

The identity of the ecclesiastical building wedged between the 18th-century Nagypréposti (Grand Provost) House and the Bishop's Palace, now known as the Gizella Chapel, is not resolved; it certainly belonged to the earlier building attached to it from the north, but neither its function nor its original title is known, but it seems to be a palace chapel. The lower floor of the originally two-storey, double-bay vaulted nave, chancel and a sacristy is almost intact, saved from complete demolition by public outcry in the 18th century. The stone carvings are of the same standard as those of the Saint George's Chapel, the style is similar, and the construction may date back to a few decades later than the chapel.

Another example of the architectural heyday of the 13th century can be found in the outskirts of Veszprém. The Premonstratensian monastery of Gyulafrátót, a formerly independent village, which is now part of the town, was founded around 1240 by the noble family that owned it. The ruins of the building, which are still standing, reveal the characteristics of the classical Gothic style prevailing in Central Europe at the time.

The ruins of the most important ecclesiastical building of Szentkatalinszeg, established in the 13th century from the district of Szentmargitszeg, still stand north of Benedek-hegy (Benedict Hill). The first convent of the Dominican Order in Hungary, the convent of Saint Catherine, was founded by Bishop Bartholomew of Veszprém in 1240. Between 1246 and 1252, (Saint) Margaret, King Béla IV's daughter, brought up as a nun, lived within its walls before her later home, the convent in Nyulak-sziget (Island of Rabbits) in Buda, was completed. The church, built before the mid-13th century, had an elongated nave and a flat-ended chancel, and appears to have been characterised by a high degree of architectural puritanism. In the 15th century, the chancel of the early church was first demolished and replaced by a double-bay, buttressed version of almost the same size as the nave, joining along five sides of the octagon, and a sacristy chapel attached to it from the north. The net vault ribs of the chancel and the chapel are made of shaped bricks starting from articulated corbels.

The later stages of the Middle Ages saw the renovation, partial or complete remodelling of the church buildings we have discussed so far. The parts of the building that can still be studied today, along with numerous stone carvings suggest that the cathedral underwent a major rebuilding around 1400. It was the eastern part that had the most significant changes. The entire early part of the chancel was demolished, as were the crypt and probably the pseudotransepts. The undercroft was probably rebuilt out of respect for tradition, as liturgical changes meant that crypts were no longer built in the late Middle Ages. A fragment from the centre

AZ ÚJRAKEZDÉS NEHÉZSÉGEI ÉS A HOSSZÚ 19. SZÁZAD VESZPRÉMBEN

A kissé félreeső helyzetű, békésen növekedő püspöki székhelyet 1552-ben foglalta el a török hadsereg. A városnegyedeket már ekkor feldúlták és nagyrészt elpusztították, majd Veszprém, mint végvár 1566-ban került a töröktől Habsburg Ferdinánd birtokába. Ezt követően többször országot és uralkodót cserélt, a határváros-jelleg miatt pedig a püspökség elhagyta a korábbi székhelyét és Sümegre költözött. Veszprém új lakói a zömmel protestáns várkatonák és családjaik lettek, akik a jól védhető várhegyen rendezték be szállásukat. A 17. századra kiépült vagy megerősített új falrendszer egy, a mainál keskenyebb és zsúfoltabban beépített várhegyet ölelt körbe. A protestáns tanítások, miután először II. Lajos magyar király környezetében jelentkezték, a török által elfoglalt, káoszba zuhanó Magyarországon termékeny táptalajra hullottak. A protestáns mozgalmak támogatói között a társadalom széles csoportjait megtalálhatjuk, a tanok terjesztését nagyban megkönnyítette, hogy prédikátorai nem latinul, hanem a nép anyanyelvén szóltak. A hazai kálvinista, tehát református egyház megerősödését, és szellemi erejét jól jelzi, hogy a teljes Biblia első magyar fordítását egy refor-

of a stellar vault suggests that the naves may have been (at least partially) vaulted at the same time. The design and style used in the modernisation around 1400 fits in well with the international Gothic architectural style prevalent throughout the country, and the new chancel does not stand out from the national average in terms of quality. Considering the era of its reconstruction, undertaken around 1400, the latter can be described as modern, but not strikingly novel. Fragments of stone carvings indicate late Gothic and even Renaissance alterations to the episcopal church. These probably involved smaller-scale, essentially interior redesigns, but did not significantly alter the overall appearance of the building. The reconstruction and extension of the Veszprémvölgy convent took place in several phases. Around 1300, most probably in the first half of the 14th century, a chapel with a small undercroft was added to the early church by breaking through its northern wall. The building was demolished shortly afterwards, as early as the last third of the 14th century, and a large Gothic-style building was erected in place of the early church. According to the remains of the foundation walls, the single-nave church, which had a west gallery and a buttressed chancel along five sides of a decagon in the east, was at least partially covered by a ribbed vault with pear-shaped profiles. The construction of the church was followed by a similar change of scale of the early monastic buildings during the 15th century.

THE DIFFICULTIES OF A NEW BEGINNING AND THE LONG 19TH CENTURY IN VESZPRÉM

The episcopal see, which was prospering peacefully in a somewhat isolated position, was occupied by the Ottoman army in 1552. Parts of the city had already been devastated and largely destroyed by this time, then in 1566 Veszprém, as a border fortress, came into the possession of Ferdinand Habsburg from the Turks. After that, its host country and ruler had changed several times, and due to its border town character, the bishopric abandoned its former seat and moved to Sümeg. The new inhabitants of Veszprém were the mostly Protestant castle soldiers and their families, who settled in the well-protected Castle Hill. The new wall system, built or reinforced by the 17th century, enclosed a narrower and more crowded Castle Hill than today. Protestant doctrines, having first appeared in the court of Louis II of Hungary, fell on fertile ground in a country steeped in chaos under Turkish occupation. The supporters of the Protestant movements had various social backgrounds. The spread of the Reformation movement was greatly facilitated by the fact that its promoters preached not in Latin, but in the native language of the people. The popularity and spiritual strength of the

mátus, Károli Gáspár gönci lelkipásztor készítette el. Károli 1590-ben Vizsolyban ki is nyomtatta az első magyar nyelvű Szentírást. Az evangélikusok és reformátusok elkülönülése viszonylag gyorsan megtörtént, és a reformáció új szakaszt nyitott a magyar művelődésben, elősegítve a nemzeti nyelv és irodalom kialakulását is. A 17. század az új egyházak számára a katolicizmus ellentámadását, az ellenreformáció vagy katolikus megújulás térnyerését hozta. A protestantizmust eretnekségként kezdték üldözni a Habsburgok által dominált területeken, és ebben a tevékenységben oroszlnárszt vállalt a gyarapodó jezsuita rend. A veszprémi helyzetet bonyolította, hogy bár ősi katolikus székhely volt, a református katonaság az uralkodó által biztosított nagyfokú szabadságot élvezett cserébe a határvár őrzéséért. A török kiűzése után a nagyrészt még mindig Sümegen lakó püspökök hosszú és fordultatos harcot indítottak előbb a várhegy, majd az egész város visszaszerzéséért és a középkori viszonyok visszaállításáért. A püspök számára természetesen elfogadhatatlan volt, hogy korábbi székhelyén, a várhegyen református templom épült, és iskola működött. A telkek visszaszerzése,

Calvinist, i.e. Reformed Church in Hungary is well illustrated by the fact that the Bible in its entirety was first translated into Hungarian by a Calvinist pastor, Gáspár Károli from Gönc. Károli printed the first Hungarian Holy Scripture in 1590 in Vizsoly. The split between Lutherans and Calvinists was relatively quick, and the Reformation opened a new period in Hungarian culture, aiding the development of a national language and literature. For the new churches, the 17th century brought a counterattack by Catholicism and the rise of the Counter-Reformation. Protestantism began to be persecuted in the Habsburg-dominated territories for being heretic, and the growing Jesuit order took a lion's share in this activity. The situation in Veszprém was further complicated by the fact that, although it was an ancient Catholic seat, the Calvinist military enjoyed a high degree of freedom granted by the ruler in exchange for guarding the border fortress. After the expulsion of the Turks, the bishops, who still

3. kép
Padányi Biró Márton alakja a székesegyház altéplomának
déli mellékterében álló síremlékéről, 1762 után

4. kép
Szent Anna-templom áthelyezett barokk bejárata,
1724 és 19. század

a korábbi jogok érvényesítése először kölcsönös egyezségek mentén, majd a városi nemesek támogatásának megszerzésével egyre inkább a püspöki érdekek megfelelően alakult. Esterházy Imre püspöknek sikerült tartósan megosztania a városi nemeseket és polgárokat, az előbbieket maga oldalára állításával a 18. század közepére tulajdonképpen helyreállt a régi rend. Padányi Biró Márton püspök már egyértelműen saját birtokaként tekintett Veszprémre, lakóit pedig alattvalóiként kezelte. A lakosság a közterhek növekedése, a jogok drasztikus szűkítése miatt a földesura ellen pert indított, ami 1771-ben a püspök és a káptalan győzelmével végződött. Ezzel a következő száz évre – az úrbéri viszonyok eltörlésé-

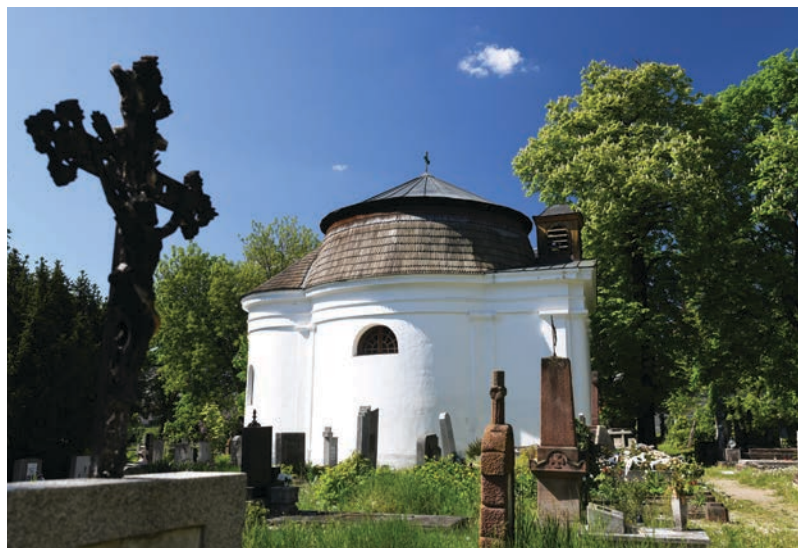
mostly lived in Sümeg, launched a long and turbulent attack to regain first the Castle Hill and then the whole town and to restore medieval conditions. Naturally, it was unacceptable for the bishop that a Reformed church was built and its school was opened in his former seat, on the Castle Hill. The plots were repossessed and the former rights were enforced at first by mutual agreements, but later, with the support of the city's nobility, the bishop's interests were sufficiently safeguarded. Bishop Imre Esterházy's success was due to his ability to permanently divide the city's nobles and commoners, with the former supporting him, and by the middle of the 18th century the old order was actually restored. Bishop Márton Padányi Biró already regarded Veszprém as his own estate and treated its inhabitants as his subjects. The citizens brought a lawsuit against the landlord because of the increase in public dues and the drastic curbing of their rights, from which the bishop and the chapter emerged victorious in 1771, thus restoring a quasi-medieval legal practice for the next hundred years, until the abolition of serfdom in 1849. The restoration of episcopal power began with the rebuilding of the cathedral in the castle, which was the central symbol of governance and spiritual life. Materials from the medieval church were mainly used for the Baroque-style conversion in order to reduce costs and construction time. Bishop Imre Esterházy kept the Gothic chancel, had a three-aisled, pillared, barrel-vaulted structure built in Baroque style, which was consecrated in 1723. The restoration continued and the famous Bolognese-born painter Antonio Galli Bibiena painted the Baroque murals of the nave in 1726. Designed by Viennese architects, the renewed cathedral survived until the early 20th century and its interior was enriched by several bishops in the 18th and 19th centuries. Márton Padányi Biró had his burial chapel built in the crypt under the south sacristy, and Ignác Koller had a large marble high altar of Saint Michael erected in 1769 after the demolition of the previous one. The newly-settled monastic orders, representing the Counter-Reformation, played a major role in restoring the conditions for production and cultural life. Although the Jesuits had already acquired the assets of the Veszprémvölgy convent in the 17th century, they had to wait until the 18th century to actually take possession of it. However, the revival of the convent failed, and the construction of the Jesuit church was abandoned when the order was dissolved in 1772. The Franciscans and the Piarists settled on the Castle Hill from the early 18th century, but due to the fragility of their financial situation they could only plan to build a church much later. The earliest of the sacral buildings outside the castle is the modestly sized St Anne's Chapel, which reflects the small congregation and limited financial resources at the time of its foundation.

ig – visszaállt a középkori joggyakorlathoz hasonló állapot. A püspöki hatalom megerősítése a város uralmi és szellemi központjában, a várban kezdődött a székesegyház újjáépítésével. A barokk átalakításhoz a költségek és az építési idő csökkentése érdekében alapanyagként használták fel a középkori templomot. Esterházy Imre püspök fenntartva a gótikus szentélyt, egy háromhajós, pilléres, dongaboltozattal fedett korabarokk összehatású épületet alakított ki, amelyet 1723-ben szenteltek fel. A felújítás ekkor még nem ért véget, a neves bolognai származású festő, Antonio Galli-Bibiena készítette el a hajó barokk falképeit 1726-ban. A bécsi építészek által létrehozott, átfazonírozott székesegyház egészen a 20. század elejéig fennállt, és a 18–19. században több püspök is gazdagította berendezését. Padányi Biró Márton a déli sekrestye alatt, a kriptában alakíttatta ki sírkápolnáját, Koller Ignác pedig 1769-ben a korábbi főoltár elbontása után nagyméretű márvány Szent Mihály-főoltárt állíttatott.

A termelési és kulturális viszonyok helyreállításában nagy szerep jutott az ellenreformációt vagy katolikus megújulást képviselő szerzetesrendek hazai megtelepedésének. A jezsuiták a veszprémvölgyi kolostor javait ugyan már a 17. században megszerezték, de a valódi birtokbavétellel a 18. századig várniuk kellett. A kolostor újjáélesztése azonban nem sikerült, a jezsuita templom építése is félbemaradt, amikor a rendet XIV. Kelemen pápa 1772-ben feloszlatta. A ferencesek és a piaristák a várhegyen telepedtek meg a 18. század elejétől, de az anyagi viszonyaik törékenysége miatt templomépítésre csak jóval később gondolhattak. A váron kívüli szakrális épületek közül a legkorábbi a szerény méretű Szent Anna-kápolna, amelynek kiterjedése az alapítás idején gondozott hívek kis lélekszámát és visszafogott anyagi lehetőségeit is jelzi.

A 18. század építészeti hagyatéka Veszprémben, köszönhetően az elhúzódó birtokosi vitáknak, az országos átlagnál szerényebb. A legjelentősebb művészi minőségű, máig fennmaradt barokk szakrális emlék a Püspöki (ma Érseki) palota kápolnája, melyet kis méretei ellenére összetett dekorációs programja és pompás festett díszítése emel az eddigi példák színvonala fölé.

A klasszicizáló későbarokk és a klasszicista építészet veszprémi példáinak száma ugyan már nagyobb, de sem azok fizikai paraméterei, sem az épületek minősége nem kiemelkedő a korabeli katolikus központok, különösen Esztergom vagy Eger egykorú építészetéhez viszonyítva. A ferencesek és a piaristák várbeli templomán kívül említésre méltók e korszakból az evangélikusok és a reformátusok templomai, illetve a veszprémi polgárság építészeti önreprezentációjához köthető Alsóvárosi temetőkápolna. A Szent Kereszt tiszteletére emelt kis klasszicista épület a mecénás, Haiszler György megyei főorvos családi sírboltját is magába foglalja.

5. kép
Az Alsóvárosi temető kápolnája, 1830

The architectural legacy of the 18th century in Veszprém is more modest than the national average, thanks to the long-lasting disputes over land ownership. The most important Baroque sacral monument of artistic value that has survived is the chapel of the Bishop's (now Archbishop's) Palace, which, despite its small size, is superior to previous examples because of its complex decorative programme and magnificent painted decoration.

Although we find more neoclassical late Baroque and Classicist buildings in Veszprém, neither their physical dimensions nor their quality is outstanding compared to the architecture of the Catholic seat of the period, especially Esztergom or Eger. What deserve mention from this period are the castle's Franciscan and Piarist churches, the Lutheran and Calvinist churches, as well as the cemetery chapel of the Lower Town, which can be linked to the architectural self-representation of Veszprém's middle-class. The small neoclassical building, erected in honour of the Holy Cross, also houses the family tomb of its patron, György Haiszler, the county's chief medical officer.

In contrast to the 18th-century monuments, it is striking how many important church buildings were erected in the city in the late 19th and early 20th centuries. The monuments erected in the various styles of historicism are noteworthy both in their number and artistic quality, even on a national scale. An excellent example of early historicism or the English Gothicising style, rarely found in Hungary, is the convent and church of the Loreto Sisters from 1860. Dedicated to Regina Mundi (Queen of the World), the church stands out with its slender proportions and delicate, pointed profiles. It was designed by József Scharnbeck (Sárnpék) Szentirmay, a relative of János Ranolder, Bishop of Veszprém. The construc-

A 18. századi építészet emlékeinek jelentőségével szemben feltűnő, hogy a 19. század végén és a 20. század elején meny-nyi egyházi épületet emeltek a városban. A historizmus különféle stílusai sorolható emlékek országos átlagban is feltűnően nagyszámúak és művészileg is kiemelkedőek. A korai historizmus, az angol gótizáló stílus kitűnő, hazánkban ritka emléke az Angolkisasszonyok zárdája és temploma 1860-ból. A Regina Mundi, azaz a Világ Királynőjének szentelt templom karcsú arányaival, finom csúcsíves tagozataival kelt figyelmet. Tervezője Ranolder János veszprémi püspök rokona, Scharnbeck (Sárnpék) Szentirmay József volt. A kivitelezést Horváth Sándor kőművesmester, a festést és aranyozást Schuldheisz János végezte, a toronycsúcs öntöttvas díszei Schlick Ignác gyárában készültek.

A középkori stílusokat felelevenítő korszak legjelentősebb vállalkozásának a Székesegyház monumentális átépítését tekinthetjük. 1907–10-ben a középkori és különösen a barokk bővítés egy részét elbontották, a cél az ún. purizmus jegyében a történetileg helyesnek gondolt, középkori összkép visszaállítása volt. A módszert ekkortájt már erőteljes tudományos kritikákkal illeték, de ez nem akadályozta meg Hornig Károly püspököt abban, hogy nagyszabású tervét végrehajtsa. A nagyléptékű, berendezéssel és kifestéssel egységben kezelt programot Hornig iránymutatásai szerint a budapesti Aigner Sándor dolgozta ki. A középkori stílusidézetek az egyházi megrendelők körében sokáig népszerűek maradtak Veszprémben. Hornig családi sírkápolnájaként építtette fel a sajátosan dekoratív ún. Károly-templomot (1907) a kórház közelében. Fejérváry József kanonok költségén középkori templom helyére épült a temetőhegyi Szent László-templom (1902). Az utóbbi a konzervatívabb és visszafogottabb neoromán stílus példája.

A késő historizmus további jelentős emlékei a gyulafrátói katolikus és református templom, melyek újonnan épültek a szerény méretű, közösen használt imaház pótlására. A kádártai református templom is e korszak emléke, a középkori, katolikus eredetű egyház átalakításával jött létre mai formája. Végül nem hagyható ki a felsorolásból a historizmus önmagát túlélő, kései utóvirágzásának emléke, a Horthy-korszak jellegzetes, modernizmus felé mozduló, neobarokk stílusát illusztráló Szent Margit-templom, amely a legfiatalabb a történeti stílusidézetek sorában.

Nem volna teljes a kép, ha a 19. századi építészeti virágkor kapcsán nem utalnánk a veszprémi zsidóság szakrális építészetére. A városban püspöki védnökség alatt élő zsidók a 18. század elejétől kimutathatóak és a 19. század végére a városi lakosság bő tíz százalékát adták. A 18. század közepétől létező hitközség első imaháza a mai Kossuth Lajos utca környékén 1800-ban már állt. A többször bővített épület helyére 1862 és 1865 között a pesti ifj. Zitterbarth Máttyás tervei sze-

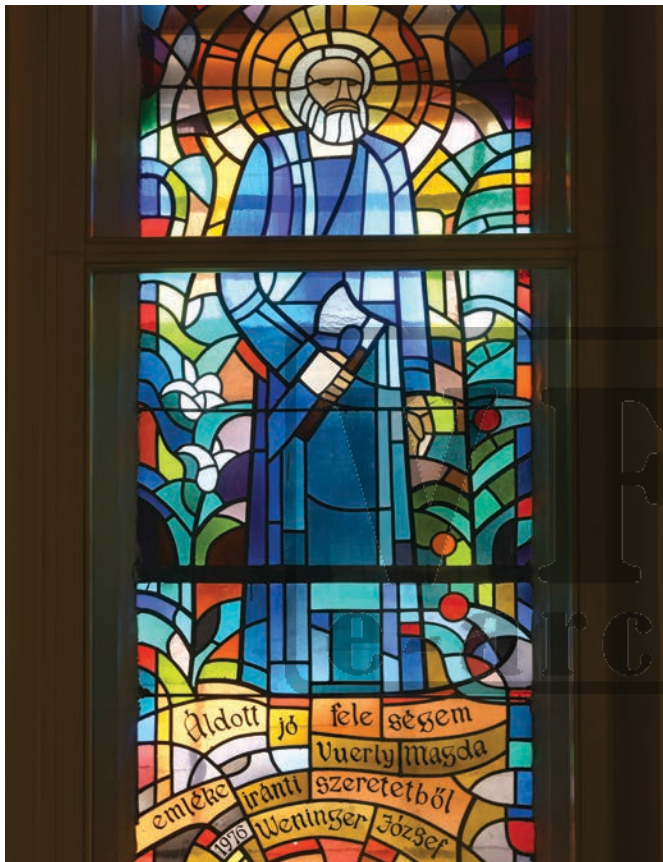
6. kép
Veszprém, Szent Mihály-székesegyház,
11. századi kőfaragvány nyomán készített falpillér fejezet
a 20. század eleji átépítésből

tion was carried out by master mason Sándor Horváth, the painting and gilding by János Schuldheisz, and the cast iron ornaments of the tower were made in Ignác Schlick's factory. The most significant undertaking of the period, which revived medieval styles, was the monumental rebuilding of the Cathedral. In 1909–10, part of the medieval, and in particular the Baroque, extension was dismantled, the aim being to restore the medieval overall appearance, which was considered historically correct, in the spirit of so-called purism. The method was already subject to strong scientific criticism at the time, but this did not stop Bishop Károly Hornig from carrying out his ambitious plan. The large-scale project, managed as a whole with furnishing and painting, was developed by Sándor Aigner from Budapest, under Hornig's guidance. Stylistic references to the medieval period remained popular among church clients in Veszprém for a long time. Hornig built the ornate Károly (Charles) Church (1907) near the hospital as the family's burial chapel. The Church of

rint épült fel a romantikus, mór elemeket mutató homlokzattal kialakított új zsinagóga. Az egy légterű, impozáns méretű, karzatos, gazdag kifestéssel és berendezéssel ellátott épület egységesen tervezett, összművészeti alkotás volt. A veszprémi zsidóság pusztulása után még ép imaház az 1940-es évek végétől drasztikusan átalakították. Berendezése ekkor eltűnt, ma az épület teljesen felismerhetetlen formában áll.

7. kép

Modern, színes üveglak a Regina Mundi, egykori Angolkisasszonyok templomából, 1976

A SZAKRÁLIS ÉPÍTÉSZET LEGÚJABB KORSZAKA VESZPRÉMBEN

A 20. század második felében uralkodó rezsिम ideológia okokból meghaladottnak tekintette az egyházak társadalmi és kulturális szerepvállalását. A vallásos testületek és szervezetek ellenőrzésére és befolyásolására tett kísérletek kezdeti szigora csak lassan engedett a század közepe után. A Kádár-korszak kibontakozásának idejére esett a II. vatikáni zsinat, amely többek között a szakrális művészetekre is komoly hatást gyakorolt. A liturgia átalakítása a meglévő templomi terek átrendezését és új berendezési tárgyak elhelyezését követelte meg. A korszak kevés új temploma már a megváltozott katolikus szerepvállalásnak és szertartás-

Saint Ladislaus on the cemetery hill was built on the site of a medieval church and was funded by canon József Fejérváry (1902). The latter is an example of a more conservative and restrained neo-Romanesque style.

Other significant monuments of late historicism are the Catholic and Reformed churches of Gyulafrátót, newly built to replace the modest communal prayer house. The Reformed church in Kádárta is also a reminder of this period, and its present form was created by converting the medieval Catholic church.

Lastly, we should also mention a remnant from the second bloom of historicism, the Church of Saint Margaret, which evokes the Horthy-era's neo-Baroque style that shifted towards modernism, as the youngest example of the historical style.

When describing the architectural heyday of the 19th century, the picture would not be complete without mentioning the sacral architecture of Veszprém's Jewish community. The city's Jews, having been given protection by the bishop, can be traced from the early 18th century, making up over ten percent of the city's population by the end of the 19th century. Their religious community existed from the middle of the 18th century, and their first prayer house was erected near today's Kossuth Lajos Street in 1800. The building was extended several times and was eventually replaced by a new synagogue, built between 1862 and 1865 and designed by Pest architect Mátyás Zitterbart Jr, which had a romantic façade with Moorish elements. The open-space galleried building, with its imposing size, rich paintwork and furnishings, was a work of art offering a synthesis of various artistic styles. After the destruction of the Jewish community in Veszprém, the prayer house, which remained intact, was completely rebuilt from the end of the 1940s. Its furnishings and fixtures disappeared during the refurbishment and today the building is completely unrecognisable.

THE LATEST ERA OF SACRAL ARCHITECTURE IN VESZPRÉM

For ideological reasons, the regime that prevailed in the second half of the 20th century considered the social and cultural role of the churches to be obsolete. The initial rigour of attempts to control and influence religious bodies and organisations only slowly eased after the middle of the century. The consolidation of the Kádár era (the early 1960s) coincided with the Second Vatican Council, which had a major impact on sacral art, among other things. The transformation of the liturgy required the rearrangement of existing church spaces and the installation of new furnishings. The few new church buildings of the period were already adapted to the

rendnek megfelelően épült fel, a korábbi templomok pedig átalakultak. A 20. század második felének egyházi művészete ma még nincs kellően feldolgozva, pedig az új templomok és templomberendezések között is sok magas művészi színvonalú, modern mű akad, és ezek cseréje sajnálatos módon ma már elkezdődött. Szerényebb példaként a kádártai Szentlélek-templom említhető. A szocialista rendszer összeomlása után magától értetődő volt az egyházak iránti társadalmi érdeklődés újjáéledése. Az 1990-es évek szellemi pezsgésének része lett a vallásosság megélése, ami alapjául szolgált az új közösségek létrehozásának. Veszprémben a Cholnoky-lakótelepen ezért épült fel a Magyarok Nagyasszonya, Mindszenty-emléktemplom, a Jutasi úti lakótelepen pedig a reformátusok új épületegyüttese. Az Veszprémi Érseki Hittudományi Főiskola és a Boldog Gizella Szeminárium kápolnája vagy a Szűz Mária-kórház-kápolna e szellemi-lelki igények kielégítésének újabb példái.

evolving role and liturgy of Catholicism, while all the Catholic churches in the country were being transformed. The ecclesiastical art of the second half of the 20th century has not yet been sufficiently studied, while there are many modern works of high artistic quality among the new churches and church furnishings, and their replacement is due soon. A more modest example of the newly built churches of the period is the Church of the Holy Spirit in Kádárta.

After the collapse of communism, a revival of the society's interest in the various Churches became inevitable. Part of the spiritual boom of the 1990s was the experience of religious life, which became the basis for the foundation of new communities. This is why the Our Lady of Hungary Church (Mindszenty Memorial Church) was built in the Cholnoky housing estate, and the new Reformed building complex in the Jutasi Street housing estate. The chapels of the Archbishop's College and the Seminary of Veszprém or the Virgin Mary hospital chapel are further examples of the buildings erected to fulfil these growing intellectual and spiritual needs.

8. kép

Modern faoltár a Boldog Gizella Szeminárium kápolnájában, 2000

FELHASZNÁLT IRODALOM ÉS FORRÁSOK

- LUKCSICS PÁL–FFEIFFER János:** A veszprémi püspöki vár a katolikus restauráció korában. Veszprém, 1933. 43–44., 51–52., 54., 123.
- KOROMPAY György:** Veszprém város településtörténeti kialakulása.
In: A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei, 8. 1969. 257–267.
- GUTHEIL Jenő:** Az Árpád-kori Veszprém. Veszprém Megyei Levéltár kiadványai 1. Veszprém, 1979.
- KRALOVÁNSZKY Alán:** Újabb adatok Veszprém és Székesfehérvár településtörténetéhez.
In: A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei 17. 1984. 189–207.
- KRALOVÁNSZKY, Alán:** The Settlement History of Veszprém and Székesfehérvár in the Middle Ages.
In: László Gerevich (ed.): Towns in Medieval Hungary. Budapest, 1990. 51–95.
- PRAKFALVI Endre:** Két egykor volt zsinagógáról: Várpalota, Veszprém.
In: Műemlékvédelmi Szemle 7. 1997. 141–156.
- TÓTH Sándor:** A veszprémi székesegyház.
In: Alfried Wiczorek, Hans-Martin Hinz (szerk.): Európa közepe 1000 körül. Az Európa Tanács 27. kiállítása, Stuttgart, 2000. 396–397.
- KARLINSZKY Balázs:** A veszprémi Szent Margit-templom építésének körülményei a helytörténet-írásban és a források alapján.
In: Veszprémi Szemle 16. 2009. 2. 27–34.
- ZSOLDOS Attila:** Vár, város, ispánság és megye – Veszprém az Árpád-korban.
In: A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei 26. 2010. 11–23.
- FÜLÖP András–SIMON Anna:** Az 1907–1910. évi átépítés során megismert középkori veszprémi székesegyház.
In: Karlinszky Balázs–Varga Tibor László (szerk.): Aedes jubilat. Tanulmányok a veszprémi székesegyház 1910. évi újrászentelésének tiszteletére. Veszprém, 2011. 39–61.
- SERFŐZŐ Szabolcs:** A veszprémi székesegyház egykori barokk mennyezetképeiről – a neoromán újjáépítés centenáriuma alkalmából.
In: Karlinszky Balázs–Varga Tibor László (szerk.): Aedes jubilat. Tanulmányok a veszprémi székesegyház 1910. évi újrászentelésének tiszteletére. Veszprém, 2011. 63–84.
- KAISER Ottó–JANKOVICS Norbert:** A magyarországi templomok művészete. Pécs, 2013. 6–13.
- JAKAB Réka:** Veszprém város 18. századi történeti topográfiája.
Műhelytanulmányok a műemléki topográfiához, 1. Székesfehérvár, 2014.
- SOLYMOSI László:** Veszprém középkori piacterei és Szenttamásfalva városrész helye.
In: Veszprémi Szemle 33. 2014. 2. 3–16.
- HERMANN István:** A veszprémi egyházmegye igazgatása a 18. században.
A veszprémi egyházmegye múltjából, 28. Veszprém, 2015.
- JAKAB Réka:** A veszprémi székeskáptalan a 17. században.
In: Szerk.: Karlinszky Balázs–Varga Tibor László (szerk.): Erőgyűjtés és újrakezdés. A veszprémi egyházmegye története a 17. században. Veszprém, 2019. 71–89.
- JANKOVICS Norbert:** „Wesperen, in qua ipsus episcopatus sedes est constructa”. Veszprém középkori egyházi topográfiája.
In: Karlinszky Balázs–Varga Tibor László (szerk.): „Capella reginalis”. A veszprémi püspökség a középkorban. A veszprémi egyházmegye múltjából, 38. Veszprém, 2021. 253–274.
- JANKOVICS Norbert (szerk.):** Veszprém város építészeti topográfiája. MÉM MDK topográfiák 1. Budapest, 2022. 13–40.